

Legény – kalapban

Utazás Duba Gyulával

Ez év június 8-án ünnepli Duba Gyula, a szlovákiai magyar irodalom kiemelkedő, életművével a kortárs magyar irodalom egészében is számottevő helyet elfoglaló, József Attila-díjas alkotója kilencvenedik születésnapját. A Magyar Művészeti Akadémia megbízásából a Dunatáj Alapítvány 2017-ben *Legény – kalapban* címmel portréfilmet készített róla (Balog Gábor rendező-operatőr és Tóth László irodalmi szakértő közreműködésével). A film az író pozsonyi lakásában készített felvételek mellett szülőfalujába, Hontfüzesgyarmatra vezető vonatútja közbeni gondolatait örökíti meg. Alább e filmbeli gondolatai egyikének-másikának szerkesztett, az író által javított és jóváhagyott formában történő közlésével köszöntjük öt születésnapján. *A szerk.*

„Janáček zongoraművét, a Benőtt ösvényeken címűt hallgatom. A finom, már-már fáradtnak tűnő zongoraszó valóban olyan, mintha az ember rég elfeledett, benőtt és sehová nem vezető utacsán bolyongana. Az emlékezés rejtélyes ösvényein. Egyre szívesebben emlékezem. Nem a múlt féltékelődése ez számomra, hanem önmagam újrafelfedezése. A gazdagodó önismeret. Minden, ami volt és elmúlt, valahol megmarad bennünk. Borzasztó lehetne, ha mindenre emlékeznénk, de még rettenetesebb, ha semmire sem emlékeznénk.”

– Az emlékek mi magunk vagyunk. Különösen fontos ez nálunk, kisebbségi helyzetben, mert tulajdonképpen a nyelvről van szó. Az anyanyelvről. Meg a szülőföldről. És rádöbbenünk, hogy a magyar nyelv mennyire gazdag értelmezésben, árnyalatokban. Nem csak fogalmakban – árnyalatokban is... Vegyük például ezt a szót: anyanyelv. Az anyanyelvvel nemcsak azt mondjuk, hogy az édesanyánk nyelve, hanem azt is, hogy a nyelv maga is anya, maga is szül bennünket valamilyen módon. Megszült minket az anyanyelv. Ahogy az első totyogó lépésekkel kimentünk az udvarra, és megláttuk ott az első fát, a patakot és a többit, akkor ezek mind-mind az anyanyelv révén épültek belénk. Ezért mondhatjuk azt, hogy az anyanyelv és az emlékeink mi magunk vagyunk. Így ha azt mondjuk, hogy szülőföld, szintén ez a helyzet, azaz nem csak arról beszélünk, hogy azon a helyen születünk, hogy ahhoz a helyhez tartozunk valamiképpen, hanem azt is, hogy a szülőföldnek köszönhetően *is* vagyunk. Mert az a táj, az ottani emberek közötti viszonyok, annak kultúrája, levegője mind-mind megmaradt bennünk valahol a

mélyben. És amikor az ember elér a nyolcvanon túlra, egyszerre csak rádöbben, hogy minden, amit a világról tud, és minden, amit esetleg íróként alkotott, az mind ebből a kettőből következik: az anyanyelvből és a szülőföldből.

*

– Itt van például a fény. A fénynek szinte misztikus jelentése volt abban a régmúlt világban. Bizonyára azért, mert a falut, az esti, illetve az éjszakai falut a sötétség jellemezte. Ott az ablakok csak apró, hunyorgó szemek voltak, melyek az utcát bámulták, ám azt teljes sötétség borította egészen reggelig. És ez szerintem valahogy megint csak több mint egyszerű ténymegállapítás: a sötétség és a fény váltakozása valahogy meghatározta a hangulatát, az értelmét és a *minőségét* is annak a régi, letűnt faluvilágnak.

*

– Magam úgy emlékszem vissza a régi karácsonyokra, hogy mi minden alkalommal elmentünk az éjféli misére a katolikusokhoz. De itt is az egésznek a hangulata a lényeges... Egyébként érdekes, és szinte megfejthetetlen, hogy abban az időben, karácsonykor, karácsony estéjén mindig esett a hó. Hogy ez hogy történt, nem tudom, lehet, hogy az égiek rendezték így, de én úgy emlékszem rá, hogy minden karácsony estéjén esett a hó... szép finom, fehér pelyhekben hullott lassan, sejtelmesen, mi pedig mentünk a sötét utcán, egymás lábnyomába lépkedve, mert azok azért látszottak. Az éjféli miséről kijöve pedig látni lehetett a közelben a temetődomb keresztfáit, és mi, csizmás, kalapos, siheder legények nézegettük a lányokat, hogy ki merre megy, és melyikükhöz szegődhetnénk. Nem tudom, talán érdemes lenne e kalapos legénykéek egyikéről beszélnem, aki én voltam. Van róla egy fényképem is... Mit mondjak, a behavazott hómezőn... a pajtákon túl, nem messze a falutól, a nagy szürkeség, mert már nem is fehérség, inkább a szürkeség kellős közepén áll egy csizmás, kalapos, nyakkendős, és ne tagadjuk meg tőle a jelzőket: délceg, elegáns parasztleány. Aki én vagyok. És ez a parasztleány úgy áll ott, mintha a semmi közepén állna. Nincs körülötte semmi, nem látni fát, nem látni semmit, csak a nagy szürkeséget, még az ég sem válik el a földtől, még az is beleolvad a földbe, minden világosszürke és fehér. Az a probléma, hogy önéletrajzi regényeim harmadik darabjaként ennek a parasztleánynek a történetét kellene megírnom, a közvetlenül háború utáni, tehát 1945-től mondjuk 1950-ig terjedő korszakot, amely viszont – s ezt nem kell külön elmagyaráznom, miért – rettenetesen bonyolult, drámai, tragikus és megfejthetetlen időszak volt. Megfejthetetlen, emellett azonban érdekes és abszurd módon szép is. Mert ez a parasztleány, bár abban az infernóban élte a maga fiatal életét, ez a fiatal élet nem volt érzések híján, nem volt emberi vonatkozások nélküli, hanem a maga módján

s a maga korának megfelelően szép és tartalmas volt, olyan, mint amilyen egy legény élete kell, hogy legyen. Meglátjuk, sikerül-e megjelenítenem...

E régi dolgok kapcsán egyébként, amikor így fölmerül bennem ez-az, hazafelé tartva, kitekintve a vonat ablakán, furcsa érzés fog el, hogy hát most valóban hazamegyek-e, vagy egy olyan világ felé tartok, amely már csak bennem él?

*

– A patak, amely hosszában kettészeli szinte az egész Hontfüzesgyarmatot, hozzátartozik nemcsak a faluhoz, hanem az én életemhez is. Öregmamáról pedig, erről az igazi, még 19. századi parasztszozonyról nem tudom elképzelni, legalábbis nem emlékszem rá, hogy valamikor is tétlenül ült volna. Neki mindig tennie kellett valamit, még olyankor is, amikor mindenki bent ült a házban, és bentről nézte az esőt. Ahogy az eső elállt, és az udvaron mindenütt sár, öregmama gumicsizmát húzott a lábára, vette a kapát és a sárból, a sáros patanyomokból elkezdte levezetni a vizeket, hogy elfolyjanak a trágyadomb felé. Mindez megfoghatatlan a számomra. Megfoghatatlan, mert igazából nem is volt szükség arra a munkára, azok a vizek úgymint elfolytak meg felszívódtak vagy elpárologtak volna maguktól is, de öregmamának azonnal meg kellett oldania a problémát.

*

– Abban a régi világban a bor, a borivás amolyan természetes legénydolog volt, más kérdés, hogy ki tudott vigyázni magára, és ki nem. Ha pedig nem vigyázott, amikor reggel fölébredt, mondanom sem kell, semmi kedve nem volt kikelnie az ágyból, s persze, ilyenkor nekem sem... Mire apám így korholt: „Miféle ember vagy, éjszaka fiatalúr, most pedig félig halott...” És édesanyám is megjegyezte: „Apáddal ilyen soha nem történt meg. Ez vagy te, fiam. Több vagy, mint apád, és mégis kevesebb...” Ekkor, mit tehettem, mert annyi tisztesség persze volt bennem, hogy kiugrottam az ágyból, gyorsan felöltöztem, talán nem is reggeliztem, és egy „Isten áldja!”-val arcon csókolva édesapámat, mentem ki, a sötétbe, várni az autóbust...

*

– Akkoriban még volt a világban egyfajta értékrendbeli állandóság. A dolgok mindig azt jelentették, ami a lényegük volt. Az idő magában hordozta nemcsak a jelent, hanem a múltat is. És anélkül, hogy filozofálni akarnék, nyugodt szívvel állíthatom, hogy különösen a háború után, ha egy kicsit is belegondoltunk a dolgokba, s főleg mi, fiatalok, megéreztük, hogy valami gyökeres változás részei vagyunk, aminek nem tudjuk se az értelmét, se a formáját, se a jellegét, csak

azt, hogy valami bizonyosság nagyon is érzékelhető módon megrendült. Azt, hogy valamiképpen épp a lényegük veszett el a dolgoknak. Ha pedig most arra gondolok, hogy hova jutottunk már ettől a világtól, illetve hogyan hullott szét azóta mindenféle bizonyosság, akkor rá kell döbennem, hogy hát nem is lesz olyan könnyű megírnom ennek a parasztfiúnak a legénykorát. Hisz komolyan mondom, néha attól félek írás közben, amikor a régvolt dolgokról beszélek, hogy mindaz, amit leírok, azok a helyzetek, cselekedetek, illetve az az érzésvilág mai tudattal talán már nem is értelmezhető teljesen. Mert ki is vagyok én tulajdonképpen? Az az egykori kisgyerek, aki a téli estén a petróleumlámpa közelében ült az asztalnál és olvasott, vagy pedig az a koros – nem akarom mondani, hogy vén – író, aki most hazafelé utazik, hogy szembesüljön egykori gyermekkorra színhelyeivel?

*

– Jellemző a mi mostani gondolkodásunkra, életérzékelésünkre, hogy azokról a régi időről, amikor a parasztkatonák a frontról is hazamentek elvégezni a legfontosabb nyári munkákat, úgy beszélünk, mint valami rendkívüli, csodálnivaló, szinte mitikus, megmagyarázhatatlan dologról. Azok a katonák ugyanis nem azért mentek haza, hogy csak úgy otthon legyenek, hanem mert akkori életük értelmét a munka jelentette. Hogy is mondjam, hogy érthető legyen... A munka akkoriban nem egyszerűen értékelnivaló elfoglaltságnak számított, hanem az adta annak a parasztvilágnak az egyedüli értelmét, a lényegét. És amikor a hadvezetés hazaengedte a katonát, akkor sem annak kedvében akart járni, hanem a társadalomnak egyszerűen szüksége volt a gabonára, amit a katona learatott és kicsépeelt. Ezért mondom, hogy ama hajdani parasztvilágban az jelentette az élet értelmét, hogy adott volt egy kialakult létforma, amit el kellett fogadni, amihez alkalmazkodni kellett, mert másképp nem ment. A parasztember a maga életét, létét szolgálta azzal, amit megtermelt, amit pedig ezen túl termelt, azzal a társadalmat szolgálta.

Ma viszont?

Az ember ímmel-ámmal elvégzett munkájáért munkabért kap, miközben az a lényeg számára, hogy alaposan megfizessék. Noha mindenkinek olyan felelősséggel kellene elvégeznie a munkáját, ahogy akkoriban. De ez a felelősségérzet mára már elveszett. Sőt! Ma már az olyan régi fogalmak sem tűnnek valósnak, mint az élet értelme, vagy a paraszt, aki megtermeli saját életének a feltételeit. Ami olyan szétágazó, illetve olyan széthulló valóságot eredményezett, amit ma már egyre inkább képtelenség belátni.

Modern korunknak már nincs igazából filozófiája.

Talán Sartre volt az utolsó filozófus, aki még rendszerszerűen és elméletileg megfogalmazta azt, hogyan kellene élnie az embernek, és mi az értelme annak,

hogy él. Ma viszont ez már talán senkit nem is érdekel, és eljutottunk oda, amit Nietzsche még a 19. század végén mondott, hogy az „Isten meghalt”. Ami persze nem azt jelenti, hogy az Isten halt meg, hanem a hit, márpedig a gondolkodásnak és az életről való tudni igyekvésnek valahol ez adná a lényegét. Mintha a lényeg veszett volna el. Az, hogy miért vagyunk, mi adja az emberi lényegünk, és hogy mit kezdjünk magunkkal. Ezekre a kérdésekre ma már egyre ritkábban találunk választ...

Az a domboldal ott szemben, még húsz-huszonöt évvel ezelőtt is csupa szőlő volt. Ma már csupasz. Amott pedig, annak az útnak még mindig az a neve, hogy Új út. Pedig még 1939-ben vagy 1940-ben, 1941-ben építették, a visszacsatolás után, amikor a magyarok – így mondtuk akkor – bejöttek. De nekem az maradt meg belőle, hogy mi, gyerekek, állandóan az alapozásához odahordott köveket kutattuk, s ha gyémántszerűen csillogó részeket, ereket találtunk bennük, számunkra azok kincset értek, az volt számunkra a kincs, mi pedig oda jártunk kincset keresni. S ha ma már mindez megmosolyognivaló is, számomra még mindig az ilyen meseszerű valóságok tartalmazzák az emberi lényegét, amit ma már a filozófia sem tud megnevezni...

*

– Visszatekintve, bennem is a munka szükségességének s a munkabírásnak valamiféle ösztöne munkált egész életemben. Mert kétségtelenül ösztönös volt ez, nem tudatos. S ha már ennél tartunk, mindenképp kapcsolatba hozható ez az embert örökké munkára, örökké mozgásra, örök nyugtalanságra készítető paraszti ösztön a művésszel, a művészek örök teremtő nyugtalanságával. Mely minduntalan arra serkenti őket, hogy valami újat lássanak meg, újat fedezzenek fel, akárhogy is, de formát találjanak valami formátlanhoz. Olyan, hogy „Na egy kicsit dolgozzatok, azután pihengetek”, a művészek esetében nincs. Mert bennük is ugyanaz az ösztön munkál, ami a parasztembert is állandó mozgásra kényszerítette. Az pedig, hogy ez nálam az írásban öltött testet, tulajdonképpen véletlen. S amióta huszon-egynéhány éves koromban ráéreztem az írás kényszerére, ez a nyugtalanság azóta is tart bennem. Meg aztán, van egy olyan jó magyar közmondás, hogy: „Aki felvette a kolompot, az rázza.” Ha pedig az igazán írásra termett ember egyszer megjelentetett valamit, utána már kötelességének tartja, hogy folytassa.

*

– Mi már egy nagyon furcsa világban élünk, melynek – miként bár a korábbiaknak is – ugyancsak megvannak a maga erőviszonyai és törvényei, csak épp nem értünk már ezekhez. Egyszerűen nem tudjuk értelemmel átfogni ezt a bennün-

ket egyre inkább meghatározó globalitást, melynek részei vagyunk, s mellyel kapcsolatban még a legnagyobb politikusok is rádöbbenek a tehetetlenségükre. Az embernek, a modern embernek egyre inkább szembesülnie kell azzal, hogy sok mindent nem tud megoldani, annak ellenére, hogy eszközeivel már a bolygók közti tereket járja be, s már parcellázza fel a Holdat, és a Marsról úgy beszél, mint a földön túlnépesedett emberiség jövőbeni otthonáról. Na, most mondjam erre, hogy marhaság? Pedig valahol, egész mélyen, tényleg az. Ha valaki választ ad nekem erre a kérdésre, akkor én azt megsüvegelem. Azzal a régi kalappal, ami az előbb emlegetett fiatal fickóé volt valamikor. Az embert természetes önérzete valahogy arra sarkallja, hogy szeretné a dolgokat mindig kézben tartani. Egyszerűen mert szereti a biztonságot. Amikor azonban rádöbben, hogy biztonság nincs vagy nem lehetséges, akkor – mivel félni nem akar – úgy próbálja megoldani a helyzetet, hogy fölébe emelkedik a dolgoknak, azaz egyfajta művi felsőbbrendűséget teremt magának. Nevezzük ezt akár iróniának, akár öniróniának, ami azonban nem a kritika, nem a kritikus hozzáállás megfelelője. Az irónia annál egy sokkal finomabb valami, mondjuk az emberi önérzetnek az önvédelme. Mert így tudja saját magát megvédeni, illetve így tudja – paradox módon – saját magával elhitetni, hogy képes kézben tartani a dolgokat. És itt mindig vissza kell térnem a gyermekkoromhoz, mindahhoz, amit abban a régi világban megtapasztaltam, mindahhoz, ami érvényes volt, s mára – az ezek jelentette bizonyosságokkal együtt – már végleg elveszett.

*

– Az emlékekről azt hisszük, hogy teljesen megbízhatók és mindent tartalmaznak. Ez persze nem igaz. Az emlékek is megfakulnak, átformálódnak, elvesznek. Úgyhogy itt ez a probléma most... itt ez a parasztleány, akiről az imént beszélünk, a maga valóságában, ám hol vagyok én már – életkorban is – ettől a fiatalembertől! De nemcsak életkorban, hanem mentalitásban, életérzésben, létfilozófiában, és minden egyébben. Persze, nem adtam fel, hogy egyszer megírdm, csak ki kell várnom azt a szinte csodaszerű alkalmat, hogy újból belekezdjek, mert egyszer már belekezdtm, és megírtam vagy harmincoldalnyi szöveget, de abba hagytam... Ám ha egyszer végül mégis sikerül megírnom ezt a könyvet, tulajdonképpen magam is *teremtő* leszek, mert megteremték velem valamit, ami bár volt valaha, de már rég nincs...